

soru ve sorunlar çıkarmaktadır, liberal kapitalist paradigma artık yeterli gelmemektedir. Bu noktada Sen'in yaptığı gibi kısmi çözümler sistemdeki açıkları kapatamamaktadır. Liberal kapitalist paradigmanın değişmesi gerekmektedir; fakat bunun için de yeni bir siyasi-iktisadi-ahlâki sisteme ihtiyaç duyulmaktadır. Dünyanın içinde bulunduğu sorunlar ancak yeni bir adalet sistemiyle çözüme kavuşturulabilir.

Genel olarak bakıldığında eserin, karşılaştırmalı ve pratik yaklaşımıyla çağdaş siyaset felsefesindeki adalet çalışmalarına yapılan önemli bir katkı olduğu söylenebilir. Sen'in aslen iktisatçı olmasının adalet fikri üzerine olan bu kitabı ele almasında hem olumlu (gerçekçi, somut ve pratik) hem de olumsuz (teknik, sınırlı ve parçacı çözümler) etkisi olmuştur. Örneğin sosyal adaletle ilgili ciddi öneriler ve çözümler geliştirmiş fakat adaletin diğer boyutlarıyla ilgili pek fazla fikir yürütmemiştir. Eser, şimdiye kadar var olan çalışmalara nazaran daha esnek, geliştirilebilir ve açık uçlu tavsiyeler manzumesi olarak görülebilir. Fakat bütüncül bir bakış açısından yoksun olduğu için adaletin aslında tam olarak nasıl tesis edileceği ile ilgili bir yol haritası vermemektedir. *The Idea of Justice* daha önceden Sen'in çalışmalarını takip etmiş olanlar için bir önem arz etmeyebilir, çünkü Sen bu son telifinde şimdiye kadar verdiği ürünleri harmanlamıştır. Bununla beraber yazarın diğer aydınlarla ve filozoflarla yaptığı birebir konuşmalar ve yazışmalar da esere ayrı bir renk katmaktadır. Açıkçası Amartya Sen'in başarılı akademik kariyerine baktığımızda, bu birikimle adalet meselesine yaklaştığında çok daha zengin ufuklar açması ve katkılar sağlaması beklenirdi. Son olarak Sen önemli noktalara temas etse ve önemli ipuçları verse de kitabının çığır açıcı bir çalışma olduğu söylenemez.

Anthony Parel, Ronald C. Keith
*Comparative Political Philosophy:
 Studies Under the Upas Tree*

Londra: Sage Publications, 1992, 245 s.

Feyzullah YILMAZ

Sabancı Üniversitesi

Kanada'nın Calgary Üniversitesi'nde gerçekleştirilen "Karşılaştırmalı Siyaset Felsefesi" başlıklı bir seminerde sunulan makalelerden meydana getirilen kitabın önsözünde, bu çalışmanın bir ilk adım olarak

görülmesi istenmekte ve yapılan karşılaştırmalar çerçevesinde *farklılıklardan* daha ziyade *ortaklıkları* (*equivalences*) dikkate alan bir bakış açısına sahip olunduğu ifade edilmektedir.

Toplam on bölümden oluşan kitap, farklı siyaset felsefesi gelenekleri bağlamında dört ayrı geleneğe –yani Batı, Çin, Hint ve İslam– odaklanmıştır. Kitabın ilk bölümü, karşılaştırmalı siyaset felsefesinin ne olduğunu açıklamaya çalışırken, geri kalan bölümler yukarıda bahsedilen geleneklere paylaştırılmış. Kitabın ikinci ve üçüncü bölümleri Batı siyaset felsefesine (klasik dönem ve modern dönem) odaklanırken Çin’e üç bölüm (Konfüçyen gelenek, Mao Zedong’un siyaset düşüncesi ve Çin’in demokrasi tecrübesi), Hint (Kautilya ve Gandhi) ve İslam (Farabi ve Humeyni) geleneklerine ise ikişer bölüm ayrılmış.

Siyaset felsefesi alanında çalışmanın, modern Batılı siyaset felsefesi üzerine çalışmakla eşanlı hale gelmesine ve bu çalışmalarını yapanların da kendi ürünlerini sadece modern Batı’nın değil, sanki evrensel aklın ürünleriymiş gibi görmelerine bir eleştiri getirmek, kitabın temel amaçlarından birini teşkil ediyor. Diğer gelenekler üzerine karşılaştırmalı bir şekilde çalışmanın, kişinin kendi geleneğinin sınırlılığını daha iyi anlamasına yardımcı olacağını düşünen, diğer bir deyişle, siyaset felsefesini karşılaştırmalı bir bakış açısıyla çalışmayı, siyaset felsefesini Avrupa-merkezciliğin bu evrenselci yanılmasıyla kurtarmak için bir adım olarak gören editörler, bu kitap aracılığıyla siyaset felsefesinin karşılaştırmalı bir şekilde çalışılmasına yönelik ilgiyi arttırmayı amaçlıyor.

Bununla birlikte, kitapla amaçlananlar ve yapılanlar arasında nasıl bir ilişki olduğuna baktığımızda bazı çelişkiler görülüyor. Bu durumu açıklamak için, kitabın siyaset felsefesini ve karşılaştırmalı siyaset felsefesini nasıl algıladığına ilişkin açıklamalarını örnek olarak vermeye çalışacağım.

Kitap karşılaştırmalı siyaset felsefesinden neyi anlıyor? Bunun için öncelikle kitabın siyaset felsefesinden neyi anladığına bakmamız gerekiyor. Kitabın editörlerinden Anthony J. Parel buna yönelik tanımı, Leo Strauss’un siyaset felsefesi tanımından devşiriyor. Strauss’a göre siyaset felsefesi, siyasal fenomenlerin “bilgisine” yönelik bir arayıştır ve bu yönüyle de “kişisel görüşlerden”, “ideolojilerden” ya da sosyal bilim teorilerinden farklıdır. Siyasal fenomenlere ilişkin bu “bilgi”, kavrama ve tecrübe ile elde edilen veriler üzerine yapılan rasyonel tefekkürün bir ürünüdür. Kavrama ve tecrübe ile elde edilen veriler ise kültürden kültüre farklılık göstermekte ve her kültür, doğru hayatın ve iyi siyasal rejimin ne olduğunu kendi özel değerleri ışığında ortaya koymaktadır. Bununla birlikte siyasete ilişkin kurumlar ve örgütlenmeler de bu kültürlerin kendi verilerine göre oluşmaktadır. Son olarak, karşılaştırmalı siyaset felsefesi ise, kendi farklı ve özel kodlarına göre temellenmiş ve örgütlenmiş bu farklı kültürel ve dilsel geleneklerin

siyasete ve siyasal yönetime ilişkin olarak ürettikleri felsefi ve teorik metinleri ve bu metinlerde ortaya koydukları düşünceleri karşılaştırmayı hedeflemektedir.

Yukarıda ayrıntılı bir şekilde ele alındığı gibi kitabın Straussyen bir siyaset felsefesi anlayışını/tanımını benimsemiş olması analitik olarak kabul edilebilir olsa da, bizatihi bunun da sorgulanması gerektiğine dikkat çekilmemiş olması eleştirilebilir. Öyle ki, farklı kültürel geleneklerin siyaset felsefelerini karşılaştırmak aynı zamanda siyaset felsefesinin ne olduğuna yönelik bir tartışmayı ve doğal olarak belki de bir yeniden tanımlama ihtiyacını da ortaya çıkarabilir. Sonuç olarak bakıldığında, farklı kültürel geleneklere yönelik incelemeleriyle, siyaset felsefesinin dilini, kavramlarını ve kısmen de olsa sorunlarını çoğullaştırma ve disiplini Avrupa-merkezci-likten kurtarma yönünde önemli ve ciddi bir çalışma olarak değerlendirilebilirse de, kitabın aşmaya çalıştığı Avrupa-merkezciliği yeniden üretme noktasında ciddi sorunları olduğu görülmektedir.

Bu noktayla ilgili diğer bir sorun ise, kitabın kültür bağlamında özçü bir damara sahip olması. Nitekim kitapta her gelenek (Çin, Hint, İslam, Batı vs.) kendi kültürel, coğrafi ve siyasi bağlamı içerisinde sanki kapalı bir bütünlük gibi ele alınıyor. Bu durum ise, aslında birbirlerinden çok farklı –hatta özsel anlamda farklı– olan kültürel, siyasi ve coğrafi blokların varlığının kabul edildiği anlamına geliyor. Kitabın gerek siyaset felsefesinden gerekse karşılaştırmalı siyaset felsefesinden ne anladığına ilişkin yukarıda yapılan açıklamalar da bu duruma ışık tutuyor. Ayrıca kitapta evrensellik ve kültür-bağımlılık konusunda da standart bir yaklaşım bulunmuyor. Örneğin, bir taraftan daha evrenselci bir yaklaşımı benimsenirken –mesela klasik felsefe Batılı, Avrupalı ya da Grek olarak değil, insanlığın genel bir mirası olarak görülüyor– diğer taraftan da kültürler kendilerine has değerleri, bakış açıları, kurumları olan ve bundan dolayı kendi içlerinde bütünlüğe sahip unsurlar olarak görülüyor. Bu yüzden de kitapta kültürler-arası karşılaştırmaların yapılmadığı, tekil olarak ve kendi kapalı iç bütünlüğü çerçevesinde ele alınmış örneklerin (Gandi, Fârâbî, Humeyni vs.) incelendiği müşahade ediliyor.

***

Kitap, karşılaştırmalı siyaset felsefesini yukarıda açıklandığı şekliyle uygularken sadece metinleri değil, aynı zamanda o metinlerin içinden çıktığı tarihsel ve entelektüel bağlamları da dikkate alıyor. Bu şekilde yapılan karşılaştırmalı çalışmalar, farklı kültürlerin siyaset felsefesi gelenekleri arasındaki farklılıkları, benzerlikleri, temel anahtar noktaları ve varsayımları da ortaya koyuyor. Kitabın editörleri dikkatlerini *farklılıklara* değil daha ziyade *ortak-*

lıklara odaklamayı tercih ediyor, çünkü karşılaştırma yapabilmeyi mümkün kılan şeyin *farklılıklar* değil *ortaklıklar* olduğu fikrini benimsiyorlar.

Parel'a göre, karşılaştırmalı siyaset felsefesinin yapması gereken, ilk olarak farklı kültürlerin siyaset felsefesi gelenekleri arasındaki bu ortaklıkları ortaya çıkarmak ve ikinci olarak da bu ortaklıkların önemini anlamaktır. Böylece bunlar bir yandan kişinin kendi geleneğine yönelik anlayışını daha da derinleştirirken öte yandan diğer gelenekleri anlamasının ve onlara saygı duymasının yolunu açacaktır. Buradan hareketle, kitap yukarıda sayılan dört gelenek arasındaki *ortaklıklara* vurgu yapmakta ve diğer geleneklere yönelik saygıyı geliştirmeye çalışmaktadır. Sözkonusu ortaklık ya da benzerliklere örnek olarak ise Aristocu *politikos*, Konfüçyen *junzi*, Hint geleneğindeki *dharma*, modernite-öncesi Batılı *doğal adalet* kavramı, İslam geleneğindeki *peygamber-kanun koyucu* ya da Platoncu *filozof-kral* gibi kavram, düşünce ve anlayışları göstermektedir.

Farklılıklardan ziyade ortaklıklara bakılmasına yönelik tercihin yöntemsel açıdan önemli etkileri olduğunu söyleyebiliriz. Yine de, karşılaştırmanın metodolojisine yönelik daha kapsamlı bir tartışmanın yapılmamış olması kitap için bir eksiklik teşkil ediyor. Bu eksiklik nedeniyle, aslında kitap karşılaştırmanın nasıl yapılabileceğine yönelik ciddi bir metodolojik tartışmaya pek girmemiş oluyor. Örneğin "Karşılaştırma nasıl yapılmalı? Karşılaştırmada ne gibi yönetsel/felsefi sorunlar ortaya çıkabilir? Bu sorunlar nasıl halledilebilir?" gibi sorulara da bir bölüm ayrılabilirdi. Metodolojiye ilişkin müstakil bir bölümün ayrılması, kitabın Avrupa-merkezlikle ilgili sorunları metodolojik olarak da değerlendirebilmesini sağladı ve bu oldukça faydalı olurdu. Fakat diğer taraftan kitabın, daha çok ortaklıklar üzerine yoğunlaşmak gerektiğine yönelik vurgusu ve metodolojik sorunlar gibi belki ilk etapta o kadar acil görünmeyen sorunlarla uğraşmaması da bu yöndeki ilk girişim olmasıyla ve bunun getirdiği iyi niyetli bakış açısıyla bir noktaya kadar anlayışla karşılanabilir.

Andrew March'ın *karşılaştırma* sıfatına yaptığı vurgu ve bu vurgu üzerinden "karşılaştırmalı siyaset teorisi" adı altında yapılan çalışmalara yönelttiği eleştiriden hareketle kitaba baktığımızda ise şunu görüyoruz: Aslında kitaptaki makalelerin çoğu karşılaştırma değil ve daha ziyade Batı-dışı geleneklerden seçilen belirli düşünür veya kavramlara odaklanıyor. Yani, makalelerde, seçilen düşünürlerin siyaset felsefeleri, kavramları vs. Batılı veya diğer geleneklerden düşünürlerin kavramları ve teorileri ile karşılaştırılmıyor. Burada daha ziyade ele alınan filozofların (örneğin Gandhi, Mao, Fârâbî, Humeynî, Kautilya, Konfüçyüs, vs.) siyasete ilişkin düşünceleri ya da bazı siyasal kavramlara ilişkin görüşleri tekil olarak ele alınıyor. Demokrasinin teori ve pratiğine ilişkin farklılıkları Batı ve Çin örneklerinde karşılaştırmalı olarak inceleyen altıncı bölüm ise bunun tek istisnasını teş-

kil ediyor. Genel olarak kitap tek tek gelenekleri ve onların üretmiş olduğu siyasal düşünceleri, kavramları vs. ele alıyor ve açıklamaya çalışıyor ve daha büyük ölçekte ya da daha genel bir karşılaştırma işini ise daha ziyade okuyucuya bırakıyor.

***

Kitap ile ilgili bu genel değerlendirmeden sonra, şimdi kitaptaki bölümleri tek tek incelemeye geçebiliriz. Kitabın ikinci bölümü, klasik dönem Batı siyaset felsefesini Plato, Aristo, Augustine ve Aquinas üzerinden değerlendiriyor. Bu geleneğin, doğa (*nature*) ve erdem (*virtue*) temelleri üzerine yükseldiğinden bahsedilirken, buradaki insan doğası fikrinin ve erdem felsefesinin de Batı felsefesinin temel kaygı noktalarından olduğu ortaya konuyor. Üçüncü bölümde modern Batı felsefesi ele alınıyor. Burada, doğa ve erdem düşüncelerinin terkedilmeye ve yerlerine güvenlik, tarih, mutluluk ve tüketim gibi kaygıların geçmeye başladığına işaret ediliyor. Bu noktada, sabit bir insan doğası fikrinin terkedilmesi ve yerine tarihle birlikte evrilen ve değişen bir insan anlayışının ortaya çıkması Vico, Hegel ve Marx üzerinden anlatılıyor. Moderniteye yönelik tarih vurgusu nedeniyle kitap, modern Batı siyaset felsefesini Machiavelli, Hobbes, Locke ve Rousseau ile değil, Vico, Hegel ve Marx ile başlatıyor.

Hukukun ve devletin toplumla olan ilişkisi üzerine durulan dördüncü bölümde, Çin siyaset teorisinin gelişimi Konfüçyen gelenek ile legalizm arasındaki gerilim üzerinden anlatılıyor. Buna göre bir tarafta erdem, yönetimin temel ilkesi olması gerektiğini, yönetmenin ahlaki örnekler aracılığıyla ve bilge krallar (ya da ahlaki ve entelektüel olarak üstün olan insanlar – *junzi*) eliyle olması gerektiğini savunan Konfüçyen gelenek; diğer tarafta ise yönetimin erdem gibi kaygan ilkeler ve bilge krallar gibi ortaya çıkması “şansa” bağlı unsurlar aracılığıyla değil, kanunlar aracılığıyla ve toplumdan bağımsız bir şekilde hareket eden bir devlet eliyle olması gerektiğini savunan legalist ekol bulunuyor.

Çin’le ilgili diğer iki bölüm ise modern döneme yoğunlaşıyor. Mao Zedong’un siyasal düşüncesine ayrılan beşinci bölüm, Marxist-Leninist teorii benimsemiş olmakla birlikte Mao’nun bakış açısının, Çin’in hangi geleneksel öğelerini içinde barındırdığını inceliyor. Burada, Mao’nun legalizmden ziyade Konfüçyen geleneğe daha yakın olduğu iddia ediliyor. Örnek olarak, Mao’nun hem yöneticilerin hem de yönetilenlerin ahlaki açıdan üstün ve erdemli olmasına yönelik görüşlerine yer veriliyor. Ayrıca Konfüçyen gelenekteki bilge-hükümdar tarzı bir düşüncüyü, devlet ile toplum arasında bir uyum olmasını ve insanların ahlaki olarak eğitilmesini ve

geliştirilmesini savunan görüşleri de Mao'nun siyasal düşüncesi ile Konfüçyen gelenek arasındaki benzerliklere örnek olarak gösteriliyor. Çin'deki demokrasi uygulamasına, Batılı bakış açısıyla bakılmasının eleştirildiği altıncı bölümde ise Çin ve Batı özelinde demokrasinin teorik ve pratik farklılıkları beş konu açısından (Haklar mı fayda mı? Kollektivizm mi bireycilik mi? Özel çıkarlar mı nesnel çıkarlar mı? Pratik mi yöntem mi?) bir karşılaştırılmaya tâbi tutuluyor.

Kitabın yedinci bölümü klasik dönem Hint felsefesine ayrılmış. Bu bağlamda, bir örnek olarak Kautilya'nın genel düşünce sistemine ve bu sistem içerisinde siyaset felsefesinin yerine bakılıyor. Burada, önce Kautilya'nın bilimler tasnifinden bahsediliyor ve daha sonra *arthastra*, yani siyaset bilimi ve bu bilimin, genel olarak bilimler arasındaki yeri inceleniyor. Krallığın eğitimi, kanun ve *dharma* arasındaki ilişkiler ele alınıyor. Kautilya'nın düşüncesinde haklardan bahsedilmemiş olması, otoriter sistemlerin ortaya çıkmasına neden olan etkenlerden biri olarak değerlendiriliyor. Sekizinci bölüm ise, Gandhi'nin modernite ve onun içinden yükselen modern Batı medeniyeti eleştirisini ele alıyor. Bu medeniyetin ekonomi, din, siyaset anlayışlarını eleştiren Gandhi'nin, bu alanlarda ortaya çıkan sorunların düzeltilmesinde yönelik çözüm önerileri ortaya konuyor.

Klasik dönem İslam siyaset felsefesine ayrılan dokuzuncu bölümde Fârâbî'ye yer verilmiş. Bu bölümde, Abbâsî İmparatorluğu'nun çöküş döneminde yaşayan Fârâbî'nin hem metafizik düşüncesi hem de siyaset felsefesi ele alınıyor. Fârâbî'nin hem bir Müslüman hem de bir filozof olarak Mekke ile Atina, vahiy ile felsefe, şeriat ile siyaset felsefesi ve peygamber ile filozof arasındaki gerilimlerle halleşerek nasıl bir düşünce sistemi geliştirdiğinden ve çözüm olarak ortaya koyduğu tasavvufi düşünceden bahsediliyor. Kitabın onuncu ve son bölümü modern İslam siyaset felsefesine ayrılmış ve burada da Humeyni'nin Şii siyaset düşüncesine yaptığı katkıya yer verilmiş.

Son olarak daha geniş içerimleri açısından bakıldığında ise kitap, bugün karşılaştırmalı siyaset felsefesi (ya da teorisi) olarak bilinen, siyaset teorisinin bir alt-alanı olarak kabul gören ve kitabın yayınlandığı 1992'ye nazaran ciddi bir gelişme, zenginleşme ve genişleme göstermiş bu alanın öncü çalışmalarından biri olarak değerlendirilebilir. Siyaset felsefesini karşılaştırmalı olarak çalışmanın nasıl yapılabileceğine dair ilk örnek olması dolayısıyla kitabın en önemli katkılarının birisinin, kendisinden sonra gelen çalışmalar için ciddi bir zemin teşkil etmesi olduğu söylenebilir. Kitabın genel olarak siyaset teorisine, özelde ise karşılaştırmalı siyaset teorisine ve yukarıda bahsettiğimiz siyaset felsefesi geleneklerine (Çin, Hint ve İslam) ilgi duyan herkes için yararlı bir kaynak olduğunu düşünüyorum.